Zwarte Klaas is Zwarte Piet

Tegenwoordig wordt er vaak van uitgegaan dat Zwarte Piet min of meer een schepping is van de schoolmeester Jan Schenkman die in 1850 een boekje schreef: *Sint Nikolaas en zijn knecht*.[1] Verder gaat men er van uit dat hij en zijn illustratoren zich lieten inspireren door schilderijen over luxepages,[2] zwarte lakeien in dienst van edelen in Europa. Door van deze afstamming uit te gaan en deze niet eens echt kritisch tegen het licht te houden voor wat betreft de juistheid van deze aanname, worden vanuit de historie acceptabele manieren van uitbeelden van Zwarte Piet onterecht als racistisch geduid. Ook de intocht en het herkomstland Spanje worden vaak aan Jan Schenkman toegeschreven, waardoor zijn boekje als blauwdruk wordt gezien voor het huidige Sint Nicolaasfeest. Echter, hij heeft de intocht, het herkomstland Spanje en Zwarte Piet niet bedacht. Hij is wel degene geweest die de aankomst per stoomboot heeft toegevoegd.

Nieuwe bronnen

Inmiddels zijn er nieuwe bronnen boven water gekomen die in samenhang met wat al bekend was een heel ander licht werpen op de herkomst van Zwarte Piet. De in Leiden geboren schilder Matthijs Naiveu (1647 - 1726) schildert al in 1703 een doek *Feestelijkheden van Sint Nicolaas,* waarop een intocht van Sint-Nicolaas te zien is.

We zien Sint-Nicolaas op een paard met een lange baard en een rode muts. Links onderin beeld zien we een gehurkte persoon met kleding die wij kennen van Zwarte Piet. Hij lijkt echter bij de Harlekijns te horen. Ook de blauwe kleding van de jongen bij het hoofd van het paard, heeft daar wel iets van weg. Hij lijkt zijn baret onder de neus van het paard te houden, alsof hij het wil laten schrikken. Een kwajongen van betere stand misschien? Sint-Nicolaas houdt zijn roe dreigend omhoog vanwege de vechtpartij van de twee jongens op de grond naast hem. In haar studie van het werk van Matthijs Naiveu beperkt Adele-Marie Dzidzaria tot een beschrijving van de harlekijns en Sint-Nicolaas en de vechtende jongens.

In 1800 maakt dominee Stephanus Hanewinckel (1766 - 1856) eveneens melding van Sint Nicolaasfeesten waarbij één en soms zelfs twee! afschuwelijk uitgedoste figuren op een paard rijden, als een intocht die we ook later nog vaak terugzien bij de viering van het Sint Nicolaasfeest. Bijvoorbeeld in het filmpje uit 1920: *Hoe Sint-Nicolaas de Jordaan gelukkig maakt*.[4] Deze figuren worden door de kinderen voor de ware Sint-Nicolaas gehouden.[5] Dit stelt tevens de veelgehoorde stelling dat Sinterklaas vóór 1850 altijd alleen opereerde in een ander daglicht.

Over Spanje als herkomstland van de Sint wordt al in 1849 gesproken door Van Schaick[6]

"Ik heb 't nog niet vergeten, dat hij mij, verleden jaar, in zijn zak wou stoppen en meênemen naar Spanje."

en eveneens in 1849 De Genestet[7].

"Schuift, jongens,"- zegt Mevrouw – "bij 't vuur den zorgstoel aan,
Want de oude man heeft veel vermoeinis uitgestaan."
Dan, hoorders volgen al die sprookjes, praatjes, vragen,
Die ge u herinren zult nog uit uw kinderdagen:
Of daar gezorgd is voor het oude, grauwe paar,
Waarmee de brave Sint zijn toer maakt over de aard'
En: u komt zóó uit Spanje? U zal de kou wel hinderen?
En: heeft u ook een gard? en: houdt u veel van kinderen?"

Van de connectie met Spanje wordt al In 1718 gewag gemaakt.[8] Het bekende lied *Sinterklaas Goed Heilig Man* verhaalt ook *Van Amsterdam naar Spanje* wat goed rijmt met de beroemde *Appeltjes van Oranje*. De eerste versie van dit pamflet werd in 1810 uitgegeven door de New York Historical Society. Ook in 1825 komt de connectie voor.[9]

Verder blijkt er in 1836 al in een Nederlandse publicatie te worden gesproken over de zwarte knecht van Sint-Nicolaas met kettingen.[10] Ook pastoor H. Welters spreekt in 1877 over een zwarte knecht die stoute kinderen in een zak wilde stoppen. Hij herinnerde zich deze figuur uit zijn jeugd, rond 1840.[11] Bernhard van Meurs schrijft in 1894 een gedicht in Betuws dialect waarin hij spreekt over Pieter(baas) die in zijn jeugd, rond 1843 "al rammelend met een ketting uit de kast komt stappen, waarbij de roe op de grond valt". De Sint komt ook hier uit Spanje.[12] Als de zwarte knecht werkelijk uit 1850 stamt, waar hebben zij het dan over? Waar komt bijvoorbeeld die ketting vandaan? In het boekje van Jan Schenkman komt een ketting nergens voor.

Ketting en maskerade

Wat oudere mensen zullen je snel vertellen dat Zwarte Piet in hun kindertijd inderdaad met een ketting liep te rammelen of dat het Zwarte Klaas was die bij hen langskwam. Die ketting herinnert aan de rol die Zwarte Piet had als de geketende duivel. Zie hieronder een foto[13] uit 1953 waarop deze ketting goed te zien is.

Dit rammelen is onderdeel van het *wild geraas* waarvan in het bekende lied wordt gezongen: *Makkers staakt uw wild geraas. 't Heerlijk avondje is gekomen…* .[14] Al in 1659 vinden we een verwijzing naar dergelijk *geraes* in een Sint Nicolaasgedicht.[15]

2 Sinte Claes, die rijcke milde man, die is so goet van geven
Dat de Jonghe-luy hem loven met geraes.

[…]

4 Daerom is hier sulcken groot geraes,gerammel en gebabbel,
Dattet dreunt en drillt soo singen wy Fa Sol:
Ja men geeft en goyt'er nu voor ons wel so veel goet te grabbel
't Waer geen wonder kreegh'er een sijn Schoenen vol.

Ook vertellen zij dat Zwarte Piet regelmatig andere namen droeg zoals bijvoorbeeld de duivelsnaam Heintje Pek of dat deze Klazen genoemd werden waarbij opnieuw de rammelende ketting en het zwarte gezicht nadrukkelijk worden vermeld.[16] Deze variatie in namen, maar ook in figuren kwam nog tot omstreeks 1950 algemeen voor.

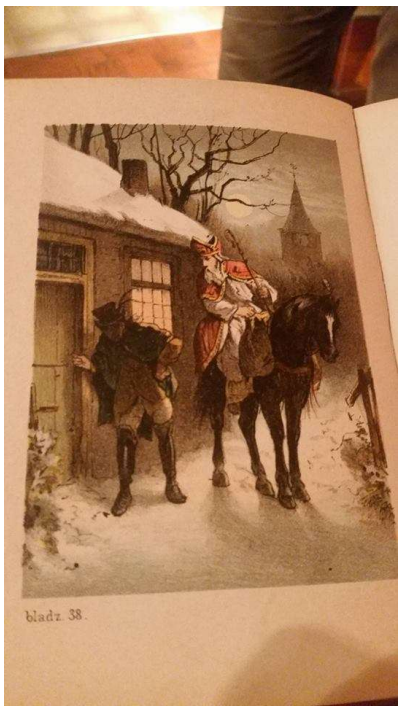

1895 Sint Nicolaasvertellingen W. Mets

Eindhoven na 1907 17

1913

jaartal onbekend 18

1948 West-Kapelle

19

De manier waarop zij gekleed gingen, was tot die tijd ook heel verschillend. Zij zitten echter in het collectief geheugen als Zwarte Piet.

Zwarte Piet (en zijn varianten) en de Zwarte (of gemaskerde) Klazen waarvan hier sprake is, blijken grote overeenkomsten te hebben. Zij onderscheiden zich door:

1. Een maskerade bestaande uit een zwartgemaakt gezicht of het dragen van een masker en dragen:
2. Een roe
3. Een zak
4. Een ketting

Soms zwart, soms een masker

In zijn boek *Nicolaas, de duivel en de doden* (1993) stelt Louis Janssen al, dat dit de kenmerken zijn waarmee men (de begeleider van) Sint-Nicolaas kan identificeren. Niet alleen hier in Nederland trouwens, maar ook in het buitenland.[20] Hij merkt hierbij op dat het zwarte gezicht de goedkoopste vorm van maskerade is. Hadden mensen wat meer geld dan gebruikten ze ook maskers. Iets wat op de volgende foto[21] duidelijk te zien is. In de linkerhand zien we roe en ketting.

Dubbelfiguren

Het meest opvallende hier- daar wordt veel te weinig over gesproken - is het feit dat Zwarte Piet en de Zwarte Sinterklazen waarvan hier sprake is, precies op elkaar lijken. Dat wil zeggen dat zij in feite een en dezelfde zijn, namelijk de figuur die wij nu kennen als Zwarte Piet.

Bewijzen voor deze duorol zien we in Groningen. Daar is sprake van een Groningse Boerensinterklaas die veel weg heeft van de Duitse Pelzmärtel (Pels Maarten, een Sint-Maarten in dierenvellen.)

22

Deze zien we ook terug als Pelznickel (Sint-Nicolaas in dierenvellen). Een naam die in de Verenigde Staten weer terugkomt als aanduiding voor Santa Claus, namelijk de Belsnickel. Heel soms zien we ook nog afbeeldingen van Santa Claus met een ketting of een roe, of Sinterklaas met een roe. In Duitsland, maar ook in andere landen van Europa komt hierbij het zwart geschminkte gezicht terug.

Pelznickel

Kerstman met kettingen

Kerstman/ ketting

Kerstman met roe

Sint met roe

Diezelfde *Boerensinterklaas* vinden we terug in een geïllustreerd bundeltje van rond 1880.[23] In een Sinterklaasverhaal gaat het over *dien zwarten* ***Knecht***. Op het plaatje is de knecht echter allesbehalve zwart, maar draagt een gezichtsmasker om zijn identiteit te verbergen. Men vond het in die tijd kennelijk niet verwarrend om *twee verschillende manieren van maskerade door elkaar te gebruiken* in beeld en tekst omdat het volk hier gewoon mee bekend was.

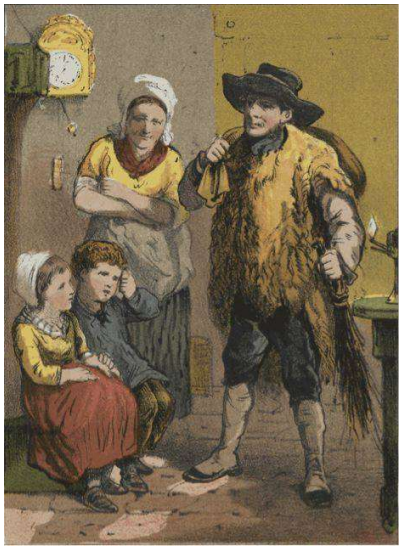

Drukkers en uitgevers

Hun publicaties reflecteren de tradities en de volksverhalen. Daarbij kunnen auteurs en illustratoren er wel een eigen draai aan geven, maar hun publicatie zal niet verkocht worden als ze niet de belevingswereld van het volk aanspreken. Dan worden ze ongeloofwaardig en irrelevant. Drukkers en uitgevers hadden grote voorraden houtsneden et cetera om hun uitgaven mee te illustreren en als het maar een beetje leek op wat men wilde tonen, was men al tevreden, zeker als het om goedkope pamfletjes en boekjes ging. Het maken van illustraties was duur en daarom gebruikte men liever een al bestaande houtsnede. Vandaar ook dat bijvoorbeeld Karel de Vijfde best voor Sinterklaas kon doorgaan.[24] Er moest geroeid worden met de riemen die men had.

Daarnaast jatten uitgevers onbekommerd van elkaar en vertaalden ze bij het leven. Dit kon echter alleen als wat geschreven was aansloot bij de beleving van het volk. Dat wil zeggen dat het geschrevene herkenbaar moest zijn. Uitgevers zijn zich daar zeer van bewust, getuige het voorwoord in *Voorvallen en merkwaardigheden uit het leven van den kleinen Andries*, een uit het Nederduitsch vertaald boekje.[25]

"… want er kwam toch een en ander in voor, waaraan onze Hollandsche knaapjes niet veel zouden hebben, en dat heb ik of maar overgeslagen of naar onze vaderlandsche begrippen vervormd en met vaderlandsche benamingen uitgedrukt. Wonderingen en buitengewone gebeurtenissen zal men er niet in vinden, maar enkel dingen die u in uwe jeugd zelf reeds voorgekomen zijn of misschien zullen voorkomen…."

In dit boek vinden we een interessante beschrijving, waarin weer eens de inwisselbaarheid van zwart gezicht en masker naar voren komt:

"Toenmaals was er nog een bullebak. Dit was een grimmig man, met een zwart gezigt, of wel een masker voor hetzelve, in eene vreemde, lelijke kleeding, met een 'zak op den rug en een bloot zwaard in de hand.
Zoo ging de vreeslijke bullebak een paar dagen voor Sint Nicolaas op de straat rond, tierde, sloeg met het zwaard vonken uit de steenen, en maakte een ijslijk geweld….."

"…zelfs verstandige lieden verkleedden zich als de bullebak, en liepen wel niet de straat rond, maar daarvoor kwamen zij in de huizen hunner verwanten en bekenden, en hielden eene ontzaglijk groote roede in de hand. …. Dan dreigde hij de goddelooze, stoute kinderen, die niet eens konden bidden, in zijn' groote zwarten zak te steken, en mede te nemen; maar waarheen? Daarvan zeide hij geen woord. Eindelijk… werd de bullebak toch milddadig, en haalde noten en appelen uit zijn' zak, wierp die op den grond en ging met vermaningen en bedreigingen heen."

Naast deze vertalingen uit het Duits, zoals bijvoorbeeld van de zeer bekende Piet de Smeerpoets[26] (Struwelpeter), waarin ook een Sinterklaasverhaal staat, vinden we echter zeer veel beschrijvingen door Nederlandse auteurs waarin deze zaken in de Sinterklaastijd nauwgezet beschreven worden.[27] Daaronder valt zeker ook het zwarte gezicht van de Sinterklaas die in de huiselijke kring zijn opwachting maakt.

Van deze dubbelfiguren zijn in Nederland de volgende twee afbeeldingen bekend. De ene is Tante Jet die voor Sint Nikolaas speelt[28]de andere de Zwarte Sinterklaas van de Veluwe, getekend door Gait Mulder uit Wessinge[29]. Deze Zwarte Sinterklazen kwamen dus ook alleen en soms in groepen nog lange tijd voor in Nederland.

Dubbelfiguren in andere landen

Deze dubbelheid van de figuren komen we ook tegen in het buitenland. In Duitsland de al besproken Pelznickel bijvoorbeeld, maar ook in België komen we een figuur tegen die soms Père Fouettard (Vader Geselaar) genoemd wordt en elders wordt aangeduid als Saint Nicolas. Op deze prenten staat hij met gezichtsmasker.

'Goeienavond mevrouw, Sint Nicolaas stuurt me om te vragen of uw kinderen zoet zijn?'
'Zeker, Vader Geselaar, ze zijn altijd braaf.'
'Dan is 't goed. Sinterklaas zal hen vannacht speelgoed en lekkers brengen.'

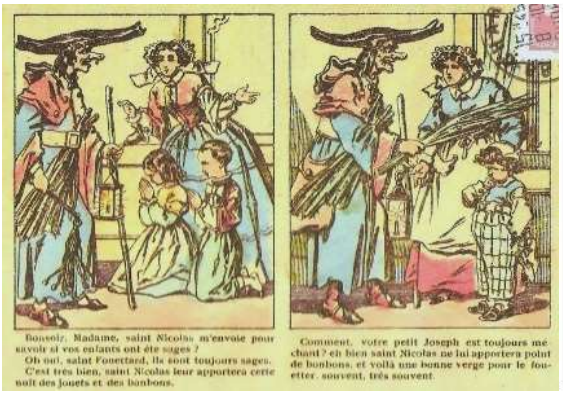

Ook in Frankrijk zien we de dubbele rol bij Sint-Nicolaas met de roe.
Datzelfde geldt voor de meer in bont gehulde persoon van Père Noel, die met karwats wordt geportretteerd, die ook als Père Fouettard wordt aangeduid.

Sinistere kanten van Sinterklaas

Het bovenstaande geeft ons inzicht in de herkomst van de oudere beschrijvingen van Sint-Nicolaas waarin hij geen lieve oude man is en vaak ook geen bisschopskleding draagt, zoals wij Sinterklaas kennen, maar een nare kerel met *vuurige oogen, beestenhuiden en een geeselroede*.[30] Deze beschrijving stamt van de dominee W.A. van Hengel uit 1831. Tevens zien we in dit spotdicht uit 1802[31] dat er ook helemaal geen eerbied is voor deze Sint-Nicolaas:

Zy laggen om Sint Nicolaas

Die met een ketting loopt

En maakt een drommels groot geraas.

Volkse Klaas en Heilige Nicolaas

Dat het volk heel goed op de hoogte was van het feit dat er twee Sint-Nicolazen bestaan, de volkse figuur met zijn ketting en zijn dreigend uiterlijk en de heilige, blijkt uit de volgende beschrijving uit 1833[32], waarin Grootmoeder aan Betje uitlegt dat er een goede Sint Nikolaas is en daarnaast nóg eentje: de volkse variant.

"Gij ziet dus, mijne lieven! dat Betje een regt aardig kindje was; en zulke kindertjes hebben doorgaans van Sint Nikolaas een presentje te wachten."

"De andere kindertjes weten niet beter, of daar bestaat nog een Sint Nikolaas, en men maakt hen doorgaans bevreesd met den een of anderen wonderlijk aangekleeden of opgeschikten man."

“Sint Nikolaas, der kind’ren vrind,
Die alle zoete kinders mint,
Schenkt aan de lieve, gulle jeugd
Deez’ avond weer, vol pret en vreugd,
En wenscht, dat hij nog langen tijd,
Elk jaar, ’t gehoorzaam kind verblijd.”

Dat er twee Sint-Nicolazen zijn, komt ook naar voren in het eerdergenoemde gedicht uit 1659. Hierin staat:

“W’ hebben immer een veel goeder Sinte Claes”

Dit volgt direct op de reeds eerdergenoemde *jonghe-luy die hem loven met geraes*. Mogelijk werden die ook toen al Sinter Klazen genoemd. Er is dus sprake van onderscheid, maar tevens ook van vermenging van die twee figuren op hetzelfde moment!

Behouden wat niet in strijd is

Toen Europa tot het Christendom bekeerde, gaf Paus Gregorius de Grote de instructie datgene van de heidense religie te behouden wat niet direct met het evangelie in strijd was. De afgoden moesten verdwijnen, maar de plaatsen die als heilig beschouwd werden, moesten met wijwater besprenkeld worden en aan de Christelijke God of een van zijn talrijke heiligen worden opgedragen. In de tempels moesten altaren opgericht worden en relieken geplaatst. De schrandere paus hoopte hiermee te bereiken dat mensen hun oude godsdiensten gemakkelijker op zouden geven en de ware God gingen aanbidden omdat de overgang dan niet zo abrupt was. Kerken werden gebouwd op vroegere offerplaatsen.[33] Ook bij traditionele feesten ging men zo te werk. Een populaire heilige nam dan de plaats in van een heidens, bovennatuurlijk wezen; vaak wordt hier Wodan genoemd. Sint-Nicolaas was in grote delen van Europa de aangewezen kandidaat omdat hij de patroon was van kooplieden en vissers. Het is dan ook geen wonder dat zijn verering bij ons grote opgang maakte, hetgeen mede blijkt uit de talrijke kerken die aan zijn nagedachtenis zijn gewijd. Dat zijn feestdag op 6 december viel was een voordeel. Die viel in begin van de winter, tot diep in de negentiende eeuw een duistere en gevaarlijke tijd als de mensen in de kou zaten in de hoop dat ze het met hun voedselvoorraad tot de volgende lente zouden redden.

De gebruiken

In heel Europa zien we verwante gebruiken die, naast duidelijke overeenkomsten, vele lokale variaties kennen. Die combinatie pleit voor een hoge ouderdom. De traditie van het zwart schminken vinden we op vele plaatsen in Europa terug. De methodes variëren sterk: van vegen gemaakt met roet en gebrande kurk tot totale vermommingen van roet gemengd met boter of olie. Deze goedkoopste maskerade was al in de oertijd beschikbaar en heeft zich in rituelen en tradities tot op de huidige dag gehandhaafd. Juist in de midwinterperiode, speciaal rond Sinterklaas, zien we dit regelmatig benoemd in beschrijvingen van gebruiken.[34]

Zwarte Piet is Zwarte Klaas

Hieruit blijkt dat de stelling als zou Zwarte Piet een geheel nieuwe figuur zijn, in het licht van de feiten geen standhoudt. Hij is de voortzetting van een diversiteit aan zwarte klazen, gemaskerde klazen en edelman klazen. Zij dragen immers in gezamenlijkheid alle kenmerken van de Zwarte Piet zoals die tot ons gekomen is en wij die kennen:

1. **Een zwart gezicht of masker**
2. **Een roe[35] (ook gard/gart genoemd)**
3. **Een zak[36] (soms mand of korf)**
4. **Een ketting**

Er zijn nog meer overeenkomsten. Ook Zwarte Piet ging net zoals van deze Zwarte Sinterklazen verhaald wordt:

a. **rammelend met de ketting of bonzend op de deuren de huizen rond, en**
b. **riep met holle of grove stem: "Zijn hier nog stoute kinderen?"**

Een alleraardigst voorbeeld vinden we in het tijdschrift *De Joodsche Wandelaar* uit 1792:[37]

"Gijs de Kleermaker: "Mannen, wat hadden wij op Sinterklaas-avond een pret! het was een klucht, om te zien, hoe bang mijne jongens waren, ha! ik moet er nog om lagchen, als ik er om denk; mijn wijf zelve, schoon zij van de vonk wist, zou wel in een hoek gekropen hebben, zoo had ik mij toegetakeld, met lappen en vodden van allerhande kleuren, mijn bakhuis (bakkes betekent gezicht!) had ik zwart gemaakt, en ik rammelde zoo verschrikkelijk met de ketting, dat het huis er van daverde; met een holle stem vraagde ik, of er ook stoute jongens waren? dat ik Sinter Klaas was, die nu reed, om naar jongens te zoeken, die niet wilden leeren, maar die, voor zoete kinderen, appelen, noten, kastanjes, en Sinterklaasgoed had. De kinderen kroopen in een hoek,…"

Door Simon Andreasz Krauszs is zo'n Sint-Nicolaasavond vastgelegd. Gezien de uitgesproken neus en kin, is hier waarschijnlijk sprake van een masker.

In menig gezin wordt op Sinterklaasavond nog steeds een dergelijke volgorde aangehouden, waarbij het rammelen met de ketting vervangen is door het bonzen op de deur, waarop de kinderen naar de voordeur vliegen om aldaar een zak met cadeautjes en pepernoten te vinden. Veelal *zien* zij dan in de verte nog net Zwarte Piet uit het zicht verdwijnen. Bij sommigen komen een echte Zwarte Piet, soms ook met Sinterklaas, zoals wij die nu kennen, op bezoek. Het spel is echter in hoge mate hetzelfde gebleven.

c. waren vaak met meerdere Knechten of Zwarte Pieten samen.[38]

Dit verklaart waarom er in tegenstelling tot het boekje van Schenkman vaak sprake is van meerdere Zwarte Pieten. Het zijn de Zwarte Klazen van weleer die hun plek opeisen. Mogelijk gingen zij na de bezoekjes aan huisgezinnen, gezamenlijk de straat op om, zoals van de Amsterdamse Zwarte Klazen[39] verhaald wordt, hun werk voort te zetten. De Nicolaasmaskerades en het feest voor de kinderen gaan hier vloeiend in elkaar over.

De vele pogingen, ook die van Schenkman, om deze figuur te beschaven, zijn, tot de totale versuikering van de laatste jaren, jammerlijk mislukt. Zelfs nu is de opvoedende functie van het Sinterklaasfeest nog niet geheel verdwenen en gaat het verhaal dat de cadeautjes toch echt alleen bedoeld zijn voor de lieve kinderen! Ook de roe zien we op diverse plaatsen nog onder Piets parafernalia. Als versiering en in liedjes is hij ook nog aanwezig.

d. Zwarte Piet komt, net als de begeleiders (ook in de duorol) in veel andere landen, nog steeds in huis door de schoorsteen, die veel huizen ondanks de veel voorkomende centrale verwarming toch nog steeds hebben!

Krampus

Befana Père Noel

Deze Sinterklazen blijken daarnaast ook nog eens

e. huiden en
f. hoorns

te hebben gehad.

We zien dit terug in het gedicht[40] van Harme Bevoort uit Enkhuizen, waarin sprake is van een zwarte kop, waarbij vooral dit deel van belang is:

"Gerust kunt ge u nu buiten wagen
Geen zwarte kop
Met huiden om het lijf geslagen
En hoornen op.
Geen ketens ramm'len langs de keijen
Als van een beer,
Gij hoort geen deur, geen schot rammeijen
Geen angstkreet meer."

En in de beschrijving van Mattheus van Heijningen Bosch,[41] waarin sprake is van een masker:

"Eens bragt ik, met myne zuster, naar d'oudere gewoonte, op een Sint Niklaas avond een schotel by onze Grootmoeder. Wat gebeurt? Nauwlyks waren wy in den woonkelder, welke eenige trappen diep in den grond is, gezeeten, of daar wierd een geraas als van iemand, welke zeer zwaar stapt, boven in het voorhuis gehoord – Dat geraas naderde meer en meer – Daar kwam iets klos, klos, klos met een verward gerinkel, als van yzeren ketenen, en een angstig gebrom de trappen afstommelen. Nog heden ril ik 'er van. Eindelyk wy allen zagen verwonderd naar de deur en nu trad 'er iets in, dat meer de gedaante had van een monsterdier dan van een mensch. Het spook, beter weet ik het niet te noemen, had zoo veel wy zien konden, eene koe-huid omgeslagen, zoo dat de hoornen valk boven het gezicht kwamen, dat achter een yselyke scherbiskop of mombakkes verborgen was, en de staart kronkelde achter aan. 't Geklos van de zwaare houten klompen, welke het zelfde om de voeten droeg, gevoegd by het gerinkel der ketenen, om het midden geslagen en op den grond sleepende, alles saam genomen gaf zulk een vreeslyk geraas en aanzien, als ik voor of na nimmer weer gezien heb. Hooren en zien verging ons allen. Het ondier ging langs den muur het vertrek rond, trad toen by de tafel in 't licht, en vroeg met een holle stem: zijn hier ook stoute kinderen?"

Gehoornd

Dat men, als men het heeft over de knecht van Sint-Nicolaas ook gehoornde figuren op het oog kan hebben, blijkt uit het feit dat in 1869 eenvoudig deze prent van Kollarz[42] opgenomen kan worden in een relaas over Sint Nikolaas en zijn knecht.

Zwarte Piet: knecht en duivel

In 1766 komt de naam Zwarte Piet voor tussen een opsomming van allerlei duivelsnamen, geesten en spoken, ook wel Nikker[43] genoemd, wat watergeest betekent. Dit zijn namen die we ook terugzien op het kaartje dat we al eerder toonden.[44] In een ander boek wordt hierop nader ingegaan en is er de connectie met Sint-Nicolaas:[45]

"Dit wijzigen van de vriendschappelijke gezindheid omtrent de Huisgeesten, valt ook bij de aangevoerde benaming: de oude Knecht, in het oog. De Huisgeesten werden voor hulpvaardige dienaars of knechts gehouden, die in gevaar voor het huisgezin zorg droegen, en in het werk der huishouding hun deel namen. Zoo spreekt men in Duitschland van Knecht Ruprecht en Knecht Nikolaas."

Het feit dat Nikolaas hier ook knecht genoemd wordt is wezenlijk en dit in positieve zin. Voor de lezer die onbekend is met de situatie in Duitsland: Knecht Ruprecht treedt daar soms alleen op, maar vaak ook als begeleider van Sint Nikolaas. Hierbij heeft hij vaak een zwart geschminkt gezicht. Dit vinden we ook terug bij andere begeleiders van Sint-Nicolaas. In Knecht Nikolaas zien we opnieuw de al eerder besproken duorol terugkomen. Ze zijn twee kanten van hetzelfde.

en

Ook in andere landen vinden we dit terug:

Luxemburg en Frankrijk

en

Zwarte Piet is ook verbonden met de duivelse figuren zoals Krampus. Uit Duitsland kennen we de volgende tekening waarop Knecht Ruprecht nog met hoorns te zien is.

en

De hierboven genoemde beschrijvingen van een monsterdier en de gehoornde figuur met zwarte kop van hierboven geven ook een dergelijke overgang aan in Nederland. De documentaire *Wild Geraas* van Arnold-Jan Scheer verdient hier aanbeveling.[46]

Andere feesten met een zwarte figuur in Nederland

Tot voor kort maakten de kinderen In Beringe (Limburg) elkaar rond Sint-Maarten zwart met roet van verbrandde takken.[47] In Utrecht wordt deze praktijk ook beschreven.[48] Rond Hellendoorn gebeurde dat met Pasen bij de Paasvuren. In Diepenheim trekt in September de Schutterij rond met zwartgemaakte narren of piassen waarbij het zwart ook staat voor de vruchtbaarheid.[49] In Grou wordt rond 22 februari het Sint Piterfeest gevierd, waarbij ook een Swarte Pyt is. Ook hier is Swarte Pyt een voortzetting van de oude Sint Piter die gemaskerd met een stukje vitrage of zwartgemaakt, gehuld in een oude jas met daarop snoepjes genaaid, al rammelend met een ketting rondging. Rond 1908 heeft een schooljuffrouw ook dit feestje aan de moderne tijd aangepast en van Sint Piter een statige bisschop gemaakt en leeft de oude figuur voort in Swarte Pyt. Vanuit Venlo komen verhalen over het Sint Maartensfeest aldaar, alwaar een zwarte knecht zijn opwachting maakte. Ook deze zien we in twee varianten, de meer Knecht Ruprecht achtige, die ook in Nederland in Limburg en Achterhoek[50]) bij Sinterklaas gezien werd en later ook in het kostuum van de edelman. Zwarte Piet figuren kwamen echter, zoals we hiervoor al zagen overal in het land in allerlei variaties voor.

1925, 1925 en 1938

De huidige kleding van Zwarte Piet

De zwarte kleur van Zwarte Piet is hiermee afdoende verklaard. Maar nog niet helemaal zijn kleding. Toch is ook die terug te voeren tot de dubbelfiguur van de Zwarte Sinterklazen en gemaskerde Sinterklazen. Namelijk die afbeeldingen waar die Sint-Nicolaas als edelman werd afgebeeld.

Hierboven lieten we al de prent van Karel de Vijfde zien die met een eenvoudige aanpassing werd omgevormd tot een afbeelding van Sint-Nicolaas, maar die oorspronkelijk dus kleding droeg zoals ook Zwarte Piet die draagt. En we zien dit vaker terug. Een prent van Karel van Orléans (links) en de Sint-Nicolaas van de drukkerij Wijnhoven-Hendriksen (rechts) laten dit duidelijk zien

Wanneer men voor kinderen Sinter Klaas, zoals dit in die tijd vaak gespeld werd, probeerde neer te zetten, werd getracht ook deze wijze van kleden een plek te geven. Een pruik, soms ook met krullen, een hoed met veer, mooie kleding, het kwam allemaal voor:

51

52

Bovenstaande Vignetten werden nog tot in de twintigste eeuw gebruikt in advertenties. Waren ze eerder Sinter Klaas, nu waren ze al naar gelang het uitkwam Zwarte Piet, en dat vormde voor de mensen kennelijk in de mondelinge overlevering geen enkel probleem.

Bronnen in de traditie

Er liggen zoveel lijnen van de Klazen in al hun variaties naar de figuur die wij kennen als Zwarte Piet dat je er niet omheen kunt eerst in deze traditie naar bronnen te zoeken voor deze figuur, daar deze bronnen qua context, betekenis, plaats en tijd hiervoor het meest in aanmerking komen. Voor de kleding is dit niet anders. Daarnaast is het goed om te weten dat ook in andere kinderboekjes waarvoor Schenkman de teksten schreef dergelijke kleding vaak voorkwam:

Asschepoester[53]

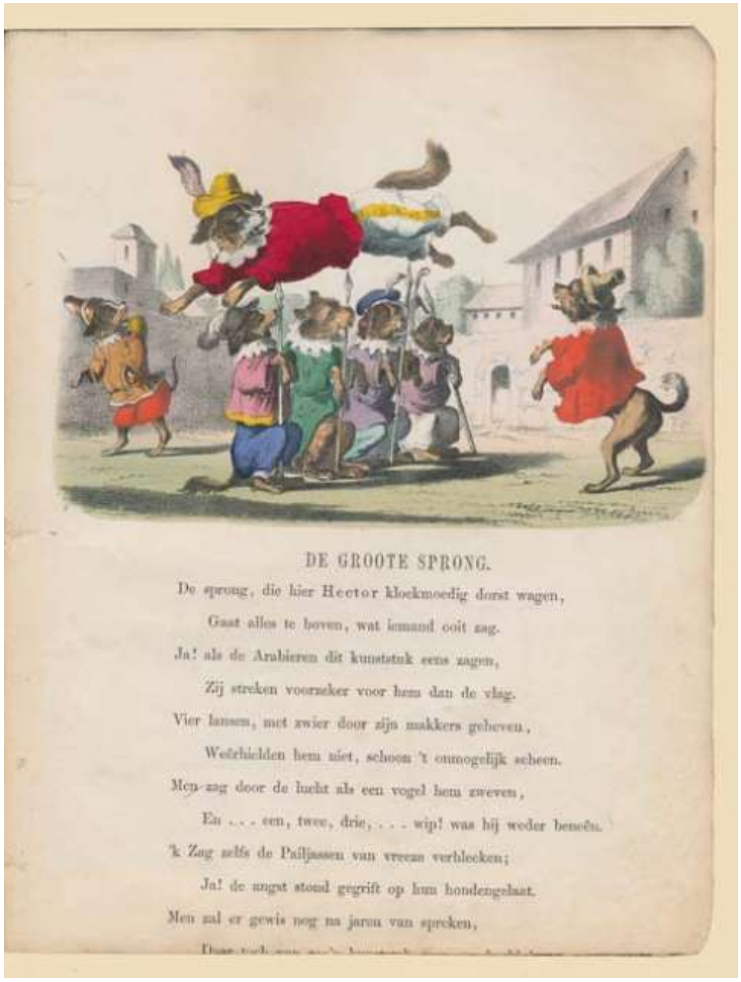

DE GROOTE SPRONG.

De sprong, die hier Hector klockmoedig dorst wagen,
Gaat alles te boven, wat iemand ooit zag.
Ja! als de Arabieren dit kunststuk eens zagen,
Zij streken voorzeker voor hem dan de vlag.
Vier lansen, met zwier door zijn makkers geheven,
Weerhielden hem niet, schoon 't onmogelijk scheen.
Men zag door de lucht als een vogel hem zweven,
En . . . een, twee, drie, . . . wip! was hij weder beneên.
'k Zag zelfs de Pailjassen van vreeze verbleeken;
Ja! de angst stond gegrift op hun hondengelaat.
Men zal er gewis nog na jaren van spreeken,

Viervoetige Kunstenmakers[54]

Op de schoorstenen

Nog iets dat duidt op een sterke lijn van de Sinter Klazen naar de huidige Zwarte Pieten is het volgende. Van centsprenten kennen we de typische manier waarop Sinterklaas op zijn paard op de daken wordt afgebeeld, namelijk met de voorbenen van het paard op de ene en de achterbenen van het paard op de andere schoorsteen. Let op de roe in de handen van deze Sinterklaas.

Sint Nicolaas te paard gezeten,
Laat alle goede Kindren weten,
Dat hij weêr als in 't voor'ge Jaar,
Preſentjes heeft, en Lekkers klaar.

Dat hij met giften zal beloonen,
Hun die zich ſteeds gehoorzaam toonen,
Maar dat een ongehoorzaam Kind,
Door hem volſtrekt niet wordt bemind.

Sint Nicolaas, ſints lang vermaard
Als Biſchop, van een heilig leven!
Was deugdzaam, goed en mild van aard,
Zoo als ons altijd is beſchreven.
Hij ſtond den Armen bij in nood
Was altoos met hun lot bewogen,
En ſchonk hun zijn geheel vermogen;
Hij bleef hun troost, tot aan hun dood:
Hij was een groote Vriend van Kindren,
Geen wonder dan, dat hij altijd
Van hun bemind wordt, en gevleid.
Niets kon hem in zijn doen verhindren.

Vier eeuwen is het reeds geleden,
Dat men in 't magtig Amſterdam
Hem tot Patroon of Schutsheer nam,
En als een Heilige aangebeden.
Zijn naam en naamdag, blijft men achten
Bij Kindren, die veel lekkernij
En ook geſchenken van hem wachten
Dus hoort men dien verheugd en blij
Luidruchtig aan den ſchoorſteen zingen:
„ o Sint Nicolaas! goed heilig man!
„ Trek uwen besten tabbard aan!
En nog een aantal andre dingen.

Men zegt: dat hij te paard gezeten
Van de eenen ſchoorſteen op den aêr
Zegt Kindren, zegt, is dit niet waar!
U brengt veel Lekkers om te eeten.
Hier ziet gij hem zijn giften deelen,
Gezeten op zijn moedig paard,
Veel dingen, van verſcheiden aard,
Die uwen ſmaak, en oogen ſtreelen.
Hij ſtort hier uit zijn groote Zak!
Een menigte van Lekkernijen
Banket, en allerlei gebak,
Ja alles wat U kan verblijden.

Maar voor een ongehoorzaam Kind,
Die naar geen Ouders raad wil hooren,
Die is een Gard, ten deel beſchooren
't Is Nicolaas die deugd bemint!

Te Amſterdam, bij de Erve H. RYNDERS, in de tweede Tuin Dwarsſtraat.

20
11
PM 6366

Wij zien de knecht bij Schenkman in zijn eerste druk op een van de zestien plaatjes heel parmantig in een koningspose op het dak boven Sint-Nicolaas.

55

In de tweede en latere drukken is hij, waarschijnlijk onder invloed van het volk dat al een feestje had en zich geen andere figuur in de maag liet splitsen dan die degene die zij al kenden, niet alleen weer in de 16e -eeuwse edelenkleding gestoken, waarin Sint Nicolaas op een drietal prenten te zien is en die voor kinderen werd nagespeeld, getuige de hierboven genoemde boekjes en vignetten, maar ook nog eens in de pose van de Sinter Klazen op de centsprenten op het dak gepositioneerd: voorbenen van zijn paard op de ene schoorsteen, achterbenen op de andere en nog steeds hoog uittorenend boven de heilige! Zo werd zeer duidelijk aangegeven met wie men hier te doen heeft: namelijk met (de zwarte!) Sinter Klaas!

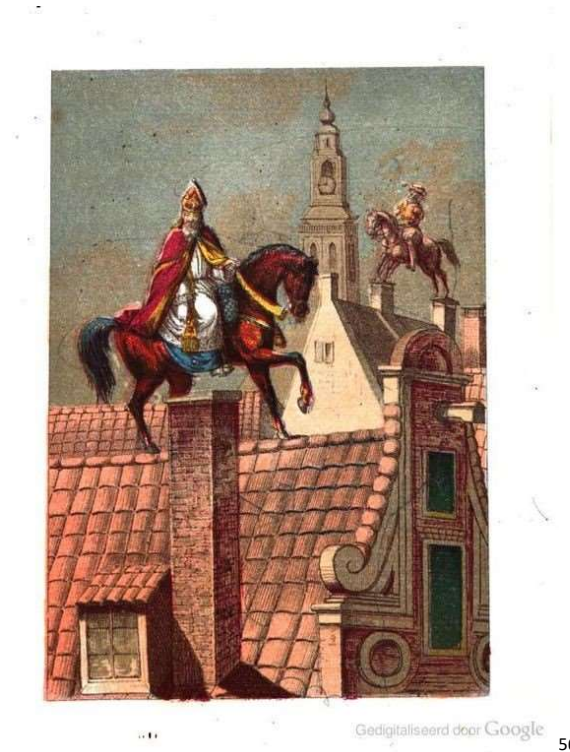
Gedigitaliseerd door Google

56

En deze positie heeft hij behouden tot op de huidige dag!

Petten 1914

[57]

Roosendaal 1948

[58]

Amsterdam 2011

59

Bronnenlijst

In de bronnenlijst zijn veelal links opgenomen die direct naar de originele bron verwijzen.

---

[1]Schenkman, Jan, *Sint Nikolaas en zijn knecht* (1850)
[2]Boer-Dirks, Eugenie M.A., *Nieuw licht op Zwarte Piet*, in: *Volkskundig Bulletin* 19 (1993), pp. 1-35
[3]Dzidzaria, Adele-Marie *Entertaining genre of Matthijs Naiveu - depicting festivities and performances at the dawn of the 'Theatre Age'*.
[4]Website: www.sintenpietengilde.nl, link: www.sintenpietengilde.nl/film/hoe-sint-nicolaas-de-jordaan-gelukkig-maakt (1920)
[5]Hanewinckel, Stephanus, *Reize door de majorij van 's-Hertogenbosch in den jaare 1799 (in brieven)*, (1800), pagina 170-171
[6]Schaick, Cornelis, *Sint Nikolaas vertellingen voor de jeugd*, H.W. Willems, Amsterdam, (1849), pagina 5 t/m 86
[7]Genestet, de, P.A., *De Sint-Nikolaasavond*,(1849) voor jaartal
[8]Regt, de, Jan. Sinterklaaszang aan Fillis uit: *Jan de Regts mengel-gedichten, gezangen en kluchtspel de nacht-wachts*., *Johannes* Oosterwyk, Amsterdam, tweede druk, (1718), pagina 73-74
[9]Loghem, van, Hendrik. *"Poëzy"* . J. de Lange, Deventer (1825), pagina 71-80
[10]Van den Bergh, L. Ph. C., Nederlandsche volksoverleveringen en godenleer, Utrecht (1836), pagina 74, "de verschijning van den zwarten knecht van St. Nikolaas met kettingen, die de kinders verschrikt, […] acht ik van heidenschen oorsprong."
[11]Welters, H., *Feesten, zeden, gebruiken en spreekwoorden in Limburg*. De Lijster, Maasbree (1982), (facsimile van uitgave 1877)
[12]Meurs, van, Bernhard, Chriestne Zielen in: *Kriekende Kriekske*, De katholieke Illustratie, Den Bosch z.j. (1894)
[13]Sinterklaas 1953, Prins Willem I scoutinggroep 4 Eindhoven
[14] Heije, J.P., *Kinderliederen* (1845)

[15]Anoniem, Bruylofts-Liedt uit: *Hoorns Liedt-Boecxken, Vol stichtige Bruylofts-sangen, Met noch eenighe rijmen op het Leverken*, Rem Jansz Boerman, Alkmaar (1659)., *pagina 81-83*
[16]Helsloot, John, *Die ambivalente Botschaft des Ersten "Zwarte Piet*.
[17]Website: www.eindhoveninbeeld.com , link: http://www.eindhoveninbeeld.com/foto.php?foto=18930&sel=zwarte+piet
[18]Website: www.josephgalema.nl , link: http://www.josephgalema.nl/familie-hootsmans/deel-ii-het-hele-verhaal-van-de-familie-hootsmans-van-roosendaal/
[19] Weijnen, dr. A, Kaart met namen van Zwarte Piet, gebaseerd op een dialectenquête in Brabantia Nostra, jaargang 5, februari (1940) en jaargang 6, nummer 2, november (1940)
[20]Janssen, L., *Nicolaas de duivel en de doden*, Ambo Baarn (1993).
[21]Foto uit het blad *Week in beeld*, (1948)
[22] Hamer: uitgave voor de Volksche Werkgemeenschap 02-12-1940
[23]Goeverneur, J.J.A., *Proza en Poëzie*, A.W. Sijthoff, Leiden ca. (1880)
[24] Sint Nikolaas, Cornelis Anthonisz 1538-1542
[25]Löhr, Johann Andreas Christian, "Voorvallen en merkwaardigheden uit het leven den kleinen Andries" (pagina 3 t/m 5 en 28 t/m 31). Gerrit Portielje, Amsterdam (1821), Pagina III en 29

[26] Hoffmann, Heinrich. *Piet de Smeerpoets* (Struwelpeter 1845)
[27]Alphen, van, Hieronymus, Kleine gedigten voor kinderen, Wed. van Terveen en zoon, Utrecht, 11e druk (1781) vervolg: pagina 44-45
Anoniem, De gekroonde Utrechtze vreede, of Nederlandze Vreugd Godin, J. Konynenberg, Amsterdam (1718)
Anoniem, De Gids, G.J.A. Beijerinck, Amsterdam (1837) pagina 346
Anoniem, De Joodsche wandelaar. Een weekblad tot het nut van 't algemeen, Herdingh en du Mortier, Leyden (1792) pagina 9-10
Anoniem, De Nederlandsche Kindervrind, Gebroeders Arum, Amsterdam (1829) pagina 74 t/m 77
Anoniem, De zot, de Leeuw en Krap, Dordrecht (1794) pagina 151
Anoniem, Het Nederlandsch Magazijn, Gebr. van Es, Amsterdam (1870) nr. 29 pagina 232
Anoniem, Kinderspelen en vermakelijkheden, G.W. Tielkenmeijer, Amsterdam (1840) pagina 1 t/m 9
Anoniem, Magazijn van spreekwoorden en zedenspreuken opgehelderd door voorbeelden en vertellingen, tot een leesboek voor de jeugd, Willem van Vliet, Amsterdam (1802) pagina 122-123
Anoniem, Zwitserland en Italië: volgens de nieuwste verdeelingen, Volume 1, Laarman & Frijling, Amsterdam (1838), pagina 381 en Kerstfeest te Rome in: Hollandsch penning-magazijn voor de jeugd (1849) pagina 290
Anslijn, Nicolaas, Nieuw spel- of leesboekje, dienende, om de kinderen, reeds bij de eerste beginselen, ook in het lezen te oefenen, ten gebruike der scholen, D. du Mortier en zoon, Leyden (1841) pagina 6
Bernard, Jean Frédéric, Picard, Bernard, Moubach, Abraham, Naaukeurige beschryving der uitwendige godtsdienst-plichten, kerk-zeden en gewoontes van alle volkeren der waereldt, Hermanus Uytwerf, Amsterdam (1736)
Dekker, G.V.N. en Dekker (Jr.) P., Mijn verlusting met Prof. Hofstede de Groots jongste brochure, van Langenhuysen, Amsterdam (1854) pagina 46
Fokke, Arend (Simonsz), Volkomen Apotheek, of artzenijwinkel voor bange kinderen, bevatten de heilzaamste middelen, J.B. Elwe, Amsterdam (1815) pagina 77-78
Hazeu, Johannes (Czn.), Leerzame dichtstukjes voor kinderen, M.H. Helmig, Amsterdam (1828) pagina 62 t/m 65
Meerten, Anna Barbara, Reisje door het Koningkrijk der Nederlanden en het Groot-Hertogdom Luxemburg, Schalekamp & van de Grampel, Amsterdam (1827) pagina 16 t/m 26
Huygens, Broeder, Democritische Sint Nicolaasgrapjes, gebeurd of ongebeurd, uitgever onbekend, (1817) pagina 7
Krant, Het nieuws van den dag, kleine courant (06-12-1872)
Kup, H., De Sint Nicolaas avond, of Het bezoek door den schoorsteen, Hendrik van Kesteren, Amsterdam (1809) gehele boek
Müller, Cornelis, Geschenk voor de Nederlandse jeugd, Ten Brink & De Vries, Amsterdam (1849) pagina 2
Schram, Izaak (Lypie Smoel), Rekwest aan alle edele, achtbare mannen, die wat te zeggen hebben over Sint Nikolaas, J.A. Schuurmans, Amsterdam (1855) pagina 4
[28]Leent, van, F.H., *De orgelspeler*, (1881)
[29]Ven, D.J. van der, *Friese Volksgebruiken weerspiegeld in Europese Folklore*, Gesto Bergen N.H., pagina. 459
[30]Hengel van, Wesselius Albertus *Sint-Nikolaas en het Sint-Nikolaasfeest*, J. S. en J. Luchtman, Leiden (1831), pagina 27-28
[31]Koene, S. en Koene, W., *Het vrolijk Catootje*, Amsterdam, (2e druk, 1802).

[32]Böeseken-Peltenburg, J.J. (1833). Het Sint Nikolaas-Feest uit *Geschenk voor lieve kinderen (pagina 5 t/m 16)*. Schalekamp en Van de Grampel (Amsterdam)
[33]https://gereformeerden.wordpress.com/kerstening-en-ontkerstening-van-europa/
[34]Anoniem, Vrysters Klagt, Over Sint Nicolaes in: ***"De gekroonde Utrechtze vreede, of Nederlandze Vreugd Godin."***, J. Konynenberg, Amsterdam (1718 herdruk) Citaat over Sint Nicolaas: "Wens ik hem dat al het Roet: Valt uyt d' Schoorsteen op syn Snoet."
[35] Anoniem, Magazijn van spreekwoorden en zedenspreuken opgehelderd door voorbeelden en vertellingen, tot een leesboek voor de jeugd, Willem van Vliet, Amsterdam (1802) pagina 122-123

[36] Meerten, Anna Barbara, Reisje door het Koningkrijk der Nederlanden en het Groot-Hertogdom Luxemburg Schalekamp & van de Grampel (1827), pagina 16 t/m 26
[37]Anoniem, De Joodsche wandelaar. Een weekblad tot het nut van 't algemeen, Herdingh en du Mortier, Leyden (1792) pagina 9-10
[38] www.delpher.nl Het nieuws van den dag: kleine courant, 09-12-1870 daarin: "Zijne knechts dragen zijne aanteekeningboeken…."
[39] Ter Gouw, J., Volksvermaken
[40]Bevoort, Harme. *Sint Nikolaas*, (1850) De bron is opgeschreven in een verzamelschrift in 1850. De tekst zelf is waarschijnlijk ouder.
[41]Heyningen Bosch, van, Mattheus, *Weekblad voor den zoo genaamden gemeenen man* Zuidema, Groningen (1796), pagina 5-7
[42] *Het Nederlands Magazijn*, (1869) p. 362
[43] Etymologiebank site: http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/nikker1
[44] Philocalus, Paulantinus, pseud. Van Willem Ockers *De bespookte waereld ontspookt. De duivel geroskamt en het Euangalie van den Spinnerok weerlegt.* (1766)
[45]'Verhandeling over het Booze wezen in het bijgeloof onzer natie' , A. Niemeyer (1840)
[46]info@wildgeraasdefilm.nl en https://www.facebook.com/Sintenpietengilde/posts/1179625455416733
[47] Kruiswijk, M. en M. Nesse, Nederlandse Jaarfeesten door de eeuwen heen, Uitgeverij Verloren (2006) pagina 194
[48] www.jefdejager.nl site: http://www.jefdejager.nl/smaarten.php
[49] www.regiocanons.nl site: http://www.regiocanons.nl/overijssel/twente/hof-van-twente/de-piassen
[50] De Graafschap-bode : nieuws- en advertentieblad voor stad- en ambt-Doetinchem, Hummelo en Keppel, Wehl, Zeddam, 's Heerenberg, Ulft, Gendringen, Sillevolde, Terborg, Varsseveld, Dinxperlo, Aalten, Breedevoorde, Lichtenvoorde, Groenlo, Neede, Eibergen, Bor 09-12-1913
[51]https://groninganus.wordpress.com/2013/11/03/blanke-boeman-was-voorganger-van-zwarte-piet/ opmerking: De auteur van de website verwart hier helaas blank met het dragen van een masker. Het zwart en het masker zijn inwisselbaar.
[52] Rijken, G., *De Beminnelijke Gerrit*, (ong. 1840)
[53]Schenkman, Jan, *Asschepoester in het circus,* Carré J. Vlieger (1885)
[54]Schenkman, Jan, *De Kermis-artiesten of de Viervoetige Kunstenmakers voor het Kleine Publiek,* Amsterdam, G. Theodoor Bom, (1863)
[55]Schenkman, Jan, Op den schoorsteen uit: *Sint Nikolaas en zijn knecht* (1850)
[56]Schenkman, Jan, Op den schoorsteen uit: Sint Nikolaas en zijn knecht (1861?)
[57] Intocht van Sinterklaas te Petten (1914)
[58] Intocht van Sinterklaas te Roozendaal (1948)
[59] Intocht van Sinterklaas te Amsterdam (2014)